

66

krisis

TIJDSCHRIFT
VOOR FILOSOFIE
66 LENTE 1997

politieke correctheid • Cioran • Vattimo

Lang leve politieke correctheid!

Een pleidooi voor bevlogenheid

EVELIEN TONKENS

Weg met politieke correctheid, vindt Rudi Laermans. Wie zich politiek correct gedraagt, ziet zowel zichzelf als de wereld incorrect. Deze dubbel verkeerde zienswijze maakt wetenschap dogmatisch en voorspelbaar en creëert zondebokken. Politieke correctheid is volgens Laermans het gevolg van de miskening van het verlangen naar een paradijselijke maatschappij, waarin iedereen goed is en alles goed gaat. Dat is de eerste kijkfout van politiek correcten: zij zijn blind voor hun eigen verlangen, ze denken dat ze aan een serene en redelijke zoektocht naar waarheid bezig zijn, maar in feite worden ze gedreven door een redeloze passie.

Politiek correcten houden dit verlangen bovendien levend door het zwartmaken van één partij die de stoorzender in hun fantasie van een ideale wereld is. Als er nou maar geen racisten waren, denken de anti-racisten bijvoorbeeld, dan zou de wereld een paradijs op aarde zijn. En dat is de tweede kijkfout van politiek correcten: zij zijn blind voor de werking van macht. Zij menen dat één enkele groep alle macht heeft, terwijl macht in feite overal en nergens is. Terwijl de koning dood is, kennen zij één enkele categorie mensen de duivelse macht van een alleenheerser toe. Op grond van deze fantasmatische macht veroordelen en bestrijden ze mensen die tot die categorie behoren. Ook daarin komt hun eigen miskende verlangen weer tot uiting, want terwijl zij voorgeven dit uit plichtsbefes te doen, doen zij dit met groot genoegen: ze genieten van hun eigen analyses en veroordelingen. Deze zijn echter leeg, want ze steunen op steeds herhaalde, lege woorden. Juist de herhaling van die inhoudsloze woorden verschaft de politiek correcten genoegen.

Tot zover Laermans in een notendop. Het is u misschien opgevallen dat ik het begrip ideologie hierboven niet gebruikt heb, terwijl dat bij Laermans toch een centraal begrip is, getuige alleen al de titel. Het begrip politieke correctheid gebruikt hij ook, evenals 'de wil tot (politieke) kritiek', 'het ideologisch-dogmatische spreken', 'het ideologisch dogmatisme', 'ideologische vertogen', en 'het ideologische spreken'. Hoe verhouden deze begrippen zich tot elkaar? Het minst interessante antwoord luidt dat Laermans zijn begrippen slordig hanteert. Maar wellicht is er een reden waarom Laermans al die begrippen door elkaar heen gebruikt. Hij betoogt er impliciet mee dat ideologie een breed terrein is.

Dat brede terrein bevindt zich in zijn verhaal tussen twee polen. Aan, laten we zeggen, de rechterpool is ideologie een synoniem van dogmatisme en politieke correctheid. In die betekenissen is ideologie slecht. Waarom dat zo is, kunt u teruglezen in de eerste alinea. Aan de linkerpool is ideologie een specifieke combinatie van taal

en verlangen. In die betekenis is ideologie neutraal en onvermijdelijk: elk spreken en denken is noodzakelijkerwijs een combinatie van taal en verlangen. Vanuit deze linkerpool is de kritiek op de politiek correcten dat zij dat miskennen: zij leggen de nadruk op de taal, maar ze vergeten, nee verdringen, het verlangen. Ze verkopen hun van verlangen doordrenkt getheoretiseer als neutraal denkwerk. Daarmee verheffen ze hun particuliere verlangen impliciet tot norm: iedereen zou seksisme of racisme moeten zien waar zij die zien. Daarmee taboeïseren ze het verlangen van de ander: de ander hoort het door politiek correcten aangeklaagde verlangen niet te hebben.

Bij Laermans betekent ideologie dus zulke verschillende dingen, dat het me handiger lijkt ze ook verschillende namen te geven. Voor de helderheid benoem ik de linkerpool als (talig) *verlangen*, in enkelvoud. Aan de rechterpool lokaliseert Laermans politieke correctheid en dogmatisme, die hij aan elkaar gelijkstelt.

Volgens mij laat Laermans hiermee de interessantste kanten van de verhouding tussen politieke en intellectuele kwesties in het moeras zakken. *Dogmatisme* lokaliseer ik met Laermans aan de rechterpool, maar *politieke correctheid* wil ik daarvan onderscheiden. Dat plaats ik daarom meer naar het midden. Nog meer naar het midden onderscheid ik nog *politieke bevlogenheid*. (Het begrip ideologie zou een alternatief voor politieke bevlogenheid kunnen zijn, ware het niet dat dit al op uiteenlopende wijzen door Laermans gebruikt wordt. Daarom moet dat begrip maar even helemaal niet meedoen.) Politieke bevlogenheid komt bij Laermans niet voor; ik zal verklaren waarom dat zo is en beweren dat zijn analyse van politieke correctheid en dogmatisme daaraan mank gaat. Net als Laermans – en net als iedereen – heb ik problemen met dogmatisme, maar anders dan Laermans wil ik een pleidooi houden voor politieke correctheid en politieke bevlogenheid. Beide kunnen weliswaar gevaarlijk dicht bij dogmatisme komen, maar ze zijn er wel van te onderscheiden. Dat onderscheid is belangrijk omdat beide op hun eigen manier nuttig en vruchtbaar kunnen zijn voor intellectuele debatten waarin politiek een rol speelt.

Om te beginnen de verhouding tussen politieke correctheid en dogmatisme. Waarom stelt Laermans deze aan elkaar gelijk en waarom is dat problematisch? In Laermans' tekst lees ik één inhoudelijk en twee formele bezwaren tegen politieke correctheid, waarin geïmpliceerd is dat politieke correctheid hetzelfde is als dogmatisme.

Zijn inhoudelijke bezwaar is dat politiek correcten zondebokken maken. Hoe en waarom ze dat doen, heb ik samengevat aan het begin van dit artikel: om de gedachte dat een ideale wereld mogelijk is levend te kunnen houden, hebben ze een Vijand nodig, bijvoorbeeld 'de mannen' (of 'de witten' of 'de hetero's', enzovoorts).

Volgens mij is deze kritiek anachronistisch. Het is tegenwoordig helemaal niet meer politiek correct om bijvoorbeeld 'de mannen' in het algemeen ergens de schuld van te geven. Zeker in de academische kringen waarin het door Laermans' gehate *cultural studies* zich vertoont, is het veel politiek correcter om voortdurend – soms tot vervelens toe – te beweren dat alles complexer is. Sekse, klasse, etniciteit en andere vormen van ongelijkheid hangen op o zo ingewikkelde manieren met elkaar samen, en subjecten nemen daarin ook nog eens heel ingewikkelde posities in. Bovendien is niet bij voorbaat gezegd of en op welke wijze bijvoorbeeld sekse tot onge-

lijkheid leidt, ook dat is steeds weer heel verschillend en complex. Het 'vastleggen' van posities van bijvoorbeeld dader en slachtoffer is reuze taboe. Hedendaagse politieke correctheid werkt over het algemeen niet met dergelijke schema's, niet in het feminisme en ook niet in het anti-racisme, in homostudies of op andere terreinen waar politieke correctheid aan de orde is.

Nu is het vast wel mogelijk om uitzonderingen op deze regel te vinden. Er zijn ongetwijfeld artikelen te vinden, waarin politiek correcte uitspraken worden gedaan *en* toch een Vijand wordt aangewezen. Maar daarmee is niet gezegd dat beide noodzakelijkerwijs samen optreden. Er zijn ook artikelen waarin geen enkele poging tot politieke correctheid te vinden valt, en waarin die Vijand figureert. Bijvoorbeeld artikelen waarin de problematiek in 'de oude wijken' uiteindelijk op het conto van 'de buitenlanders' wordt geschoven.

Nu weet ik wel dat in Laermans' betoog het aanwijzen van een Vijand hét kenmerk is van politieke correctheid, en dat het hem dus niet uitmaakt of de redenering racistisch of anti-racistisch is. Maar voor mij is dat nu juist het probleem: het gaat dan niet meer over politieke correctheid, maar over dogmatisme. En die twee *kunnen* samengaan, maar zoals ik zei is er geen noodzakelijk verband tussen.

Wat is dan het verschil tussen politieke correctheid en dogmatisme? Politieke correctheid – mits niet-dogmatisch opgevat – is handig in de omgang, zoals de ECU hopelijk handig zal zijn in de omgang tussen Europeanen. Zij is behulpzaam in het sociale verkeer tussen categorieën mensen tussen wie een geschiedenis van uitsluiting, onderdrukking of discriminatie een wig geslagen kan hebben. Het is handig als vorm van beleefdheid. Politieke correctheid is een verzamelterm voor een aantal omgangsregels dat behulpzaam kan zijn in de omgang met niet-intimi. Die omgangsregels kunnen niet-intimi helpen om niet al meteen bij de eerste zinnen te kwetsen of gekwetst te worden, uit te sluiten of uitgesloten te worden. De verkeersregels die onder de noemer politieke correctheid vallen zijn meestal eenvoudig en makkelijk navolgbaar. Bijvoorbeeld: benoem categorieën mensen niet in termen waarvan zij publiekelijk te kennen hebben gegeven die als beledigend te ervaren (ook al zie jij het beledigende er niet zo van in). Of: lees je tekst na op wie je onbedoeld hebt uitgesloten en herstel dat via bijvoorbeeld de keuze van voorbeelden en persoonlijke voornaamwoorden, of de herziening van probleemdefinities.

Politieke correctheid is niet hetzelfde als dogmatisme, maar er is wel het gevaar dat politieke correctheid omslaat in dogmatisme. Dat gebeurt eigenlijk vanzelf wanneer je genoemde omgangsregels niet pragmatisch opvat, niet als altijd wat onhandige pogingen tot uiting van respect ziet, maar als heilige regels, als bewijzen van iemands deugdzaamheid, als paspoort tot gespreksdeelname. Het gebeurt vanzelf wanneer je niet alleen bepaalde uitingen afkeurt, maar daarmee ook de mensen die die uitingen plegen van gesprek uitsluit. In een pragmatische opvatting van politieke correctheid gaat het om een al of niet omslachtige manier van communiceren. Als iemand bijvoorbeeld het woord 'mietje' gebruikt, leg je nog maar eens geduldig uit wat je er vervelend aan vindt en waarom dat woord beter niet gebruikt kan worden. Het politiek correcte vermijden van dergelijke woorden is dan alleen maar een korte weg in de communicatie, maar als die nergens toe leidt, dan neem je de lange.

Wanneer de korte weg nog de enige weg is, en de lange taboe is verklaard, dan

moet je juist de lange nemen. Dus als het vermijden van stereotypen over Marokkanen is omgeslagen in een taboe op elke negatieve uitspraak die op (groepen) Marokkanen betrekking heeft, dan is het tijd om het dogmatisme uit de politieke correctheid te verjagen. Als je de indruk hebt dat zich onder potenrammers relatief veel Marokkaanse jongens bevinden, dan moet dat gezegd kunnen worden, opdat het onderzocht kan worden. En mocht het vervolgens door onderzoek bevestigd worden, dan moet het niet doodgezwegen maar uitgebreid besproken worden. Zo niet, dan stikken we nog eens in de goede bedoelingen.

Nu is er nog een probleem met politieke correctheid dat zich niet laat oplossen: wat politiek correct is volgens de een, kan voor de ander juist uiterst kwetsend zijn. Het is met andere woorden niet altijd makkelijk om een korte weg te vinden. Toch lijkt me dit, althans in Nederland, op dit moment geen groot probleem. Ik kan geen kwesties bedenken waar dit een serieuze blokkade voor politiek correct gedrag vormt.

Naast een inhoudelijke bezwaar tegen politieke correctheid heeft Laermans twee andere, formele bezwaren tegen politieke correctheid. Zijn eerste formele bezwaar is dat politieke correctheid gebaseerd is op niet-beargumenteerde uitgangspunten: het is 'een niet of nauwelijks beargumenteerde, maar alleen theoretisch geaffirmeerde opstelling pro feminisme, contra racisme, enzovoorts'. Laermans stelt daarbij dat politiek correcten vanwege hun constructivisme ook niet *in staat zijn* om hun stellingnamen te beargumenteren: 'Dit kritische verlangen kan zich echter onmogelijk uitspreken, laat staan begronden, in de gehanteerde constructivistische premissen.'

Nu ben ik het wel met Laermans eens dat tussen constructivisme en een uiteindelijke fundering een probleem bestaat. Maar dat betekent niet dat de verhouding tussen constructivisme en normativiteit per definitie problematisch is. Iemand als Rorty heeft op vele manieren betoogd dat de funderingen waar filosofen vaak naar op zoek zijn, gewoon niet zo interessant zijn. Je kunt beter kijken met wie je te doen hebt en op welke punten je elkaar kunt vinden, dan kun je van daaruit gaan argumenteren.

Dus waarom zou je in elk artikel je opstelling pro feminisme, contra racisme, pro democratie of rechtvaardigheid moeten beargumenteren? Wat je moet beargumenteren, hangt van het publiek af. Mag je er in een tijdschrift over *cultural studies* niet van uitgaan dat de lezers dergelijke standpunten met je delen? Hoc zou onderzoek naar bijvoorbeeld de werking van racisme in films zich kunnen ontwikkelen wanneer in elk artikel eerst betoogd moest worden waarom racisme een probleem is? En hoe zou onderzoek naar de problemen van de parlementaire democratie verder kunnen komen wanneer in elke publicatie eerst het belang van de democratie betoogd moest worden? Iets anders is of je nooit bereid bent om het te beargumenteren als iemand dat nodig vindt, maar als iedereen het steeds weer zou doen, wie zou er dan ooit nog een artikel uitlezen?

Laermans' tweede formele bezwaar tegen politieke correctheid is dat er steeds maar weer dezelfde lege termen genotvol herhaald worden. Lege woorden, die echter volgepropt worden met betekenis (Laermans spreekt van 'semantische overvloed'). Het probleem daarvan is volgens Laermans dat een tekst daarmee nietszeggend wordt: omdat noties als 'democratie', 'natie' of 'klasse' op zichzelf niets beteke-

nen, kan alles ermee worden verbonden. Het vertoog verandert zo in een eindeloze herhaling-van-hetzelfde.

Toegegeven: dit is een gevaar van politieke correctheid. Politieke correctheid en irritante herhaalneigingen komen nogal eens samen voor, en anders dan bij het aanwijzen van een Vijand, is dit samengaan meer dan toevallig. Het heeft te maken met de missiedrang van veel politiek correcten: de neiging om nog maar eens te herhalen wat die anderen maar steeds niet lijken te willen vatten. En dat heeft weer te maken met het feit dat politieke correctheid, als het goed is, samengaat met politieke bevlogenheid: het gaat er niet alleen om het sociale verkeer te vergemakkelijken, maar ook om mede door taal de wereld te veranderen.

Politieke bevlogenheid komt echter bij Laermans op geen enkele manier voor. Dat is geen toeval. Politieke bevlogenheid *kan* in zijn tekst ook geen plaats hebben. Dat zal ik uitleggen via de wijze waarop verlangen in zijn tekst functioneert. Aan de linkerpool van zijn ideologiebegrip bevindt zich zoals gezegd het verlangen. Zoals bij veel Lacanianen is dit in Laermans' betoog een centraal, maar vaag begrip. Hoewel het van het Freudiaanse primaat van de seksualiteit is ontdaan, draagt het daar nog wel de sporen van: het heeft iets driftmatigs en bevrediging ervan geeft genot, maar ook desillusie, omdat totale bevrediging niet mogelijk is.

Welke plaats moet verlangen in theoretische reflectie hebben? In Laermans' visie moet in elk geval het eigen verlangen *erkend* worden. Over de vraag of het ook *gekend* en *verwoord* kan worden, laat Laermans zich niet uit. Het eigen verlangen kan in elk geval maar beter niet verdrongen worden. Het moet echter zeker ook niet tot norm verheven worden. Impliciet lijkt er dan nog maar één weg open: de erkenning dat alle verlangen evenveel bestaansrecht heeft. Alle verlangen verdient gelijke behandeling. Waarom? Omdat er geen basis is om te oordelen. Het ene verlangen kan niet uit naam van het andere veroordeeld worden, zonder dat het daarmee zelf in het geding komt. Een twist over verlangen gaat daarmee verloren in het befaamde Drostte-effect: elk oordeel over verlangen – zoals de politiek correcten zich aanmatigen – weerkaatst de kritiek door te vragen naar het verlangen waardoor het gedragen wordt, en die vraag kan ook weer op het dragende verlangen toegepast worden, enzovoorts.

Discussie over verlangen is dus niet goed mogelijk. Hoe kun je dan toch alle verlangens gelijk behandelen? Daartoe kan ik twee mogelijkheden verzinnen: of je respecteert, of je ridiculiseert alles. Laermans lijkt voor het laatste te kiezen. In de gesproken versie van zijn betoog besloot hij met een ironisch pleidooi voor het Belgische koningshuis, dat hij als een aantrekkelijk object van politiek verlangen presenteerde, juist vanwege het evident lachwekkende karakter ervan. Nu is de keuze voor het koningshuis in België wellicht anders dan in Nederland, en verbonden met een duidelijk standpunt tegen het enge nationalisme van Walen en Vlamingen. In Laermans' betoog leek die politieke stellingname echter niet aan de orde. Hij verdedigde zijn 'Belgisch royalisme' namelijk niet in die termen, maar zag het voordeel juist in de 'zichtbare leegte', het al te zichtbaar hangen aan enkele namen en een paar onnozele symbolen. Het voordeel is dus niet dat het om anti-nationalisme, maar dat het juist *nergens* om gaat.

Kortom: niet alleen het politieke verlangen van de politiek correcten of de racis-

ten, maar dat van iedereen is hiermee door Laermans ridicuul gemaakt. Daarom is de enige resterende optie *camp*: je afficheren met iets wat je ronduit belachelijk vindt, en je zo dus in dezelfde beweging distantiëren.

Laermans lijkt zelf niet (meer?) gedreven door politieke bevlogenheid. Dat scheidt hem wezenlijk van politiek correcte anti-racisten en feministen, die gemeen hebben dat ze wel iets, wat dan ook, veranderd willen zien, omdat de maatschappij zoals die nu is, hen of anderen problemen bezorgt. Daarom kan hun bevlogenheid geen *camp* zijn, maar is het menens. Om met maatschappelijke ongelijkheid te kunnen leven, hebben ze politieke bevlogenheid nodig.

Laermans niet. Hoe zou hij er anders mee kunnen volstaan tegenover dogmatisme maar één alternatief te poneren: cynisme. Dogmatisme is inderdaad vervelend en beknellend, maar cynisme is, althans voor wie de wereld wil verbeteren of zelfs maar behouden, dodelijk. Daarom is het nodig om ook politieke bevlogenheid van dogmatisme te onderscheiden. Politieke bevlogenheid kan intellectueel gezien heel productief zijn. Maar net als politieke correctheid is het ook riskant. Bij beide ligt het gevaar van dogmatisme op de loer.

Wat is dan het verschil tussen politieke bevlogenheid en dogmatisme, en waarin schuilt het gevaar dat het een in het ander overgaat? Politiek bevlogenen presenteren hun standpunten als standpunt, als een mogelijke zienswijze, waarvoor argumenten aangedragen kunnen worden, die echter nooit dwingend kunnen zijn. Zij vervallen pas in dogmatisme wanneer ze hun eigen standpunten gaan zien als onomstotelijke en onpartijdige waarheid.

Politieke bevlogenheid impliceert, ten tweede, weliswaar bepaalde voorlopige uitgangspunten, maar dat betekent niet dat alle gedachtenvorming verder ook vastligt. Die uitgangspunten moeten daarentegen een grotere beweeglijkheid in het verder denken bewerkstelligen, en kunnen ook leiden tot het herzien van de oorspronkelijke uitgangspunten. Kritiek is altijd mogelijk en welkom, al leidt het niet zo snel tot het *totaal* herzien of verlaten van het eigen standpunt. Want in tegenstelling tot *camp* impliceert politieke bevlogenheid een zekere mate van gehechtheid aan de eigen overtuigingen. Die gehechtheid is tot op zekere hoogte nodig en mooi ('ergens voor staan') maar natuurlijk ook gevaarlijk. Het gevaar bestaat dat je je uitgangspunten als nooit meer herzienbaar gaat opvatten, dat je terecht komt in een gesloten denksysteem, waaruit twijfel en chaos permanent worden uitgebannen. Iedere dissidente gedachte wordt uitgesloten of opgeslorpt. Ook dan is politieke bevlogenheid in dogmatisme vervallen. Dogmatici zijn vanwege de geslotenheid van het denksysteem immuun voor kritiek en ook niet geïnteresseerd in kritiek.

De centrale termen van politiek bevlogen denken ten slotte zijn niet leeg, maar overvol: ze zijn bezet met hoop en verlangen. Er bestaat ook hier wel weer een risico dat die hoop en dat verlangen als het ware worden bevroren in gedragsregels, in plichten, die moeten worden nagevolgd.

Er is dus meer op de wereld dan dogmatisme aan de ene kant, en een cynische omhelzing van de Belgische koning aan de andere kant. Lang leve politieke correctheid en politieke bevlogenheid! En dan ben ik best bereid de Belgische koning beleefd te groeten.